

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/ Issue 12 (Eylül/ September 2023), s. 1518-1532.

Geliş Tarihi-Received: 23.07.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 15.08.2023

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1331663

Kolektif Bellek ve Medya ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Bibliometric Analysis of Study on Collective Memory And Media

Bünyamin UZUN*

Öz

Kolektif bellek, toplumu oluşturan bireylerin belleğinin toplumsal çerçevede oluştuğunu savunmaktadır. Bu anlamda bellek toplumsal ilişkilerle oluşmakta ve yeniden inşa edilmektedir. Belleğin yeniden inşasında birçok araç bellek mekânı olarak işlev görmektedir. Günümüzde medya toplumun çok geniş bir kısmı tarafından kullanılması nedeniyle bellek inşasının ve aktarımının bir parçası haline gelmiştir. Medya araçları hem geçmişin yazılmasına katkı sunmakta hem de o geçmişin hangi bağlamda olacağına etki etmektedir. Bu durum doğrudan bellek inşasını ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmada kolektif bellek ve medya konusunda yapılan çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak kolektif bellek ve medya ilişkisine genel bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bakımdan çalışmada Web of Science veri tabanında yer alan 206 araştırma makalesi bibliyometrik yöntemle incelenmiştir. Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri kolektif bellek ve medya çalışmalarının son beş yılda (95 çalışma) hızla arttığı saptanmıştır. Öte yandan araştırmacıların kolektif bellek ve sosyal medya ilişkisine de odaklandığı görülmüştür. Ancak online bellek ya da dijital bellek gibi kavramların arka planda kaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kolektif bellek, medya, bibliyometrik analiz, web of science.

Abstract

Collective memory argues that the memory of individuals who make up the society is formed within the social framework. In this sense, memory is formed and reconstructed through social relations. Many tools function as memory space in the reconstruction of memory. Today, media has become a part of memory construction and transmission because it is used by a very large part of the society. Media tools both contribute to the writing of the past and affect the context in which that past will be. This leads directly to memory construction. In this study, based on the results of studies on collective memory and media, it presents a general perspective on the relationship between collective memory and media. In this respect, 206 research articles in the Web of Science database were analyzed using the bibliometric method. One of the most important results of the study is that collective memory and media studies have increased rapidly in the last five years (95 studies). On the other hand, it has been observed that researchers also focus on the relationship between collective memory and social media. However, it has been observed that concepts such as online memory or digital memory remain in the background.

Keywords: Collective memory, media, bibliometric analysis, web of science.

* Dr., e-posta: uzunbnyamin17@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5697-5080.

Giriş

Bellek, sosyal bilimlerde farklı disiplinler tarafından araştırmalara konu olan bir kavramdır. Psikologlar bilişsel ve duygusal hatırlama süreçleri, psikanalistler derinlemesine bir bağlamda yaşam öyküsünü incelerken nörologlar ise beynin nörolojik yapısına odaklanmaktadır. Tarihçiler, belleği tarih bakımından değerlendirirken siyaset bilimciler, toplumun geçmişinin simgesel araçlarına yönelik bir araştırma gerçekleştirmektedir. Öte yandan sosyologlar ise belleği ve işlevlerini toplumsal bağlam ile ilişkilendirerek ele almaktadır (Sancar, 2016, s. 39). Bu çalışmada, belleğin toplumsal boyutu ve bu perspektiften değerlendirilmesini içeren bir yaklaşım benimsenmiştir. Başka bir deyişle bellek sosyolojik bağlamı ile kabul edilmiş ve iletişim sosyolojisi bakımından değerlendirilmiştir.

Belleğe sosyolojik bağlamda yaklaşan araştırmacılar belleğin bir toplumsal çerçevede oluştuğunu ve geliştiğini savunmaktadır. Bireylerin hatırlaması ya da unutulması toplumsal etkenlerle oluşmaktadır. Bu durumu Halbwachs (2016, s. 16-17) kolektif bellek olarak adlandırmaktadır. Kolektif bellek, toplumun ve onu oluşturan bireylerin belleğinin inşa edilmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılması anlamına gelmektedir. Halbwachs, kolektif bellek kavramının çerçevesini çizerken bireysel bellek ve tarihsel bellek olmak üzere iki bellek çeşidi daha saptamakta ve bunların tamamının ilişki içerisinde olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda toplumsal ilişkiler içerisinde olan bireylerin belleği bununla şekillenmekte toplumsal ilişkinin konumu belleğin var olma biçimini etkilemektedir. Kolektif bellek, bu bakımdan belirli olaylarda tek bir belleğin olamayacağını küçük grupların arasında bellek farklılıklarının oluşabileceğini ortaya koymaktadır. Söz konusu farklılıklar toplumsal ilişkiler ve geçmişin aktarılması ile doğrudan ilişkilidir. Geçmişin aktarımında günlük politika, ekonomi ya da kişisel çıkarlar gibi etkenler belirleyici olarak değişikliklere neden olmaktadır.

Kolektif bellek, belirli bir zaman ve mekân ile sınırlıdır. Başka bir deyişle kolektif bellek belirli bir zamanda belirli bir mekânda inşa edilir ve kuşaklar arasında aktarılır. Belleğin bu bağlamı mekânlara bir anlam atfetme ve toplumun izlerini o mekânlarda sabitleme bakımından kendini göstermektedir. Nitekim belirli bir zamanda inşa edilen bir medeniyetin izleri tarih bilimi kadar bellek izleri ile de varlık göstermektedir (Halbwachs, 2016, s. 65; Ricouer, 2017, 471). Öte yandan bir toplum içerisinde yalnızca bir kolektif bellek de bulunmamaktadır ve kolektif bellek bu bakımdan tarihten ayrılmaktadır. Nitekim bir mekân ya da bir olay toplumun bir üyesi için farklı bir bellek ortaya çıkarırken farklı bir üyesi için daha farklı bir bellek olayını ön plana çıkarabilmektedir. Başka bir deyişle kolektif bellek bireysel bellekleri oluşturan ve şekillendiren konumda yer almaktadır (Halbwachs, 2016, s. 187).

Yaşamı etkileyen her nesne belleğin aktarılması ve kolektif belleğin inşasında etkili olabilmektedir. Kolektif belleğin inşasında ve aktarımında yer alan her şeye bellek mekânları denmektedir (Nora, 2006, s. 9). Gündelik yaşamda kullanılan nesnelere belleği canlandırarak hatırlama ya da unutulmanın gerçekleşmesine yardım etmektedir. Toplum tarafından daha sık kullanılan nesnelere ya da mekânlar belleğe etki etme bakımından ön plana çıkmaktadır. Günümüzde medya toplumun en sık kullandığı araçların başında gelmektedir. Hem haberler hem de kurgusal yapımlarıyla medya geçmişi ve bugünü topluma aktarmaktadır. Bu anlamda medyanın da bir bellek mekânı olduğunu söylemek mümkündür. Son yıllarda toplumun neredeyse tamamına yönelik yayınların yapılabilmesi nedeniyle medyanın kolektif bellek kuramına uygun bellek inşası ve aktarımı yaptığı görülmektedir.

Çalışmada kolektif bellek ve medya konusu üzerine yapılan araştırma makaleleri bibliyometrik yöntemle incelenmiştir. Bu anlamda bugüne kadar yapılan çalışmalardan

yola çıkararak, alandaki eksiklikleri, araştırmacıların odaklandığı noktaları ve kolektif belleğin yeniden inşası ve aktarımında meyanın rolüne ilişkin araştırmaları saptamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak kolektif bellek ve medya konusunda yapılan çalışmaların eksikliklerine de odaklanılmıştır. Öte yandan kolektif bellek ve medya konusunda bundan sonra araştırma yapacak araştırmacılara da alanda yapılmış önemli çalışmalar özetlenmektedir.

Kolektif Bellek ve Medya

Kolektif bellek kavramı, ilk olarak 1920'li yıllarda Fransız Sosyolog Maurice Halbwachs tarafından geliştirilmiştir. Halbwachs, 1920'li yıllardan 1945'teki ölümüne kadar yaptığı çalışmalar ile kolektif bellek kavramının genel çerçevesini çizmiştir (Assmann, 2018, s. 43). Halbwachs'a (2016, s. 16) göre bellek toplumsal bağlamdan bağımsız düşünülemez. Onun düşüncesine göre bellek, biyolojik işlevinden farklı düşünülmelidir çünkü hatırlama ve unutma toplumun etkisi ile oluşmaktadır. Başka bir deyişle hatırlama ve unutma toplumsal çerçeveler içinde gerçekleşmekte ve bellek bütün olarak toplumsal bir olgu formundadır. Belleğin yalnızca bireyin beyninin içinde gerçekleşen bir şey olmadığını belirten bir diğer düşünür Jan Assmann'a (2018, s. 26) göre belleğin oluşmasında dışsal etkenler önemlidir. Bireyin belleğinin oluşmasında çevrenin etkisi göz ardı edilemez ve çevrenin hatırlatma ya da unutturma işlevi belleği belirgin bir şekilde oluşturmaktadır.

Öte yanda kolektif belleğin yalnızca bireylerin hatırlama ve unutması ile sınırlı olmadığını düşünen Halbwachs'a (2018a) göre özellikle toplumun geneline ilgilendiren olaylar kolektif belleğe eklenerek hatırlanmakta ya da unutulmaktadır. Bu anlamda gerçekleşen bellek ise yalnızca geçmişte kalmamakta ve yeniden inşa edilerek bugünün gerçekliğine göre belleğe aktarılmaktadır. Bu anlamda kolektif bellek politik bir konum kazanmakta ve bir kimlik inşasının parçası olmaktadır (Halbwachs, 2018b, s. 29)¹. Söz konusu kimlik inşası ise grup bilincinin oluşması bakımından önemlidir ve grup bilinci ile kolektif bellek inşa edilmekte ve aktarılmaktadır. Bir grup kimliği inşa edebilen ve o grubu bir arada tutabilen kolektif bellekler başarılı bir bellek inşası oluşturmaktadır. Bu anlamda grupların devamlılığı için kolektif belleğin ve grup kimliğinin inşası önemli hale gelmektedir.

Kolektif belleğin geçmişte kalmaması ve bugüne göre geçmişin şekillendirilmesi Assmann'a (2018, s. 33) göre toplumun kendine meşruiyet kazandırma aracıdır. Geçmiş, bugünün gerçekliğine göre yeniden inşa edilerek toplumun kimliği kahramanlık ya da mağdur olma üzerinden kurulmaktadır. Belleğin bu bağlamı aslında geçmişin kurgulanarak oluşturulduğunu ve toplumun bu sürecin önemli bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumların kendini nasıl tanımladığı ve gerçekliğini nasıl kurguladığı noktasında kolektif bellek önemli bir işlev üstlenmektedir (Bilgin, 2013, s. 40; Sancar, 2016). Bu durum belleğin oluşmasında çarpıtma dinamikleri olarak (Schudson 2007, s. 182-195) karşımıza çıkmaktadır. Belleğin ve kolektif belleğin çarpıtılması belirli kaynaklar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kolektif belleğin çarpıtma dinamikleri, belleğin inşa edildiği ve aktarıldığı bellek mekânları (Nora, 2006) üzerinden olmaktadır. Pierre Nora'ya (2006, s. 9) göre kolektif bellek, çeşitli bellek mekânlarında inşa edilir ve onlar aracılığıyla aktarılır. Ona göre bellek mekânları, yaşamın her alanına etki edebilen bütün nesnelere kapsamaktadır. Ancak bazı bellek mekânları, belleğin oluşması ve

¹ Kaynak gösterilen çalışmalar, Maurice Halbwachs'ın The University of Chicago Press tarafından 1992 yılında basılan *On Collective Memory* ve New York, Harper & Row Colophon Books tarafından 1980 yılında basılan *The Collective Memory* adlı eserlerinin çevirileridir.

aktarılmasında daha önemli bir role sahiptir (Nora, 2006, s. 171). Bu anlamda medya etkili bir bellek mekânı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Medya, her şeyden önce bir anlatı aracı olması nedeniyle kolektif belleğe önemli bir etki etmektedir. Farklı medya formları kendi bağlamları doğrultusunda bugünün ya da geçmişin hikâyelerini anlatmakta ve bir gerçeklik inşa etmektedirler. Bu anlamda medya hem kolektif belleği inşa etmekte hem de aktarmaktadır (Başaran İnce, 2010, s. 17). Medyanın, kolektif belleği inşa etmesi ve aktarması toplumun geçmişini nasıl anımsadığı (Connerton, 2019) ya da unuttuğunu (Connerton, 2018) belirlemektedir. Medyanın ilk ortaya çıktığı günden başlayarak bugüne kadar kolektif belleğin oluşmasına katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Asuman Susam'a (2015, s. 93-94) kolektif bellek ve medya ilişkisi Nora'nın bellek mekânları olarak tanımladığı işleve uygun bir bağlamdadır. Medyada yer alan gerçek anlatılar ya da kurgusal içerikler birer bellek inşacı ya da aktarıcısı olmaktadır.

Andreas Huyssen (1999, s. 182), kolektif bellek ve medya ilişkisini, başta Yahudi Soykırımı olmak üzere 1930 ve 1940'lı yıllarda yaşanan olayların medya aracılığıyla belleğe aktarılmasına dayandırmaktadır. Bellek çalışmalarına ilgi ve medya araçlarında bellek aktarımı Huyssen (1999, s. 26), Assmann (2018, s. 17) ve Blight (2015, s. 301) tarafından "bellek patlaması" olarak tanımlanmıştır. Burada bellek patlaması olarak adlandırılan süreç 1980'li yıllarda hızla artan kolektif bellek çalışmalarını içermektedir. Bu süreçte sinema filmleri, televizyon dizileri ve gazete yazıları kolektif bellek olaylarına yoğunlaşmıştır. Toplumun geçmişinde yer alan acı olayların medya aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarılması ile gerçekleşen bellek inşası kolektif belleği şekillendirmiştir. Medya bu kolektif bellek inşasında en etkili bellek mekânlarından bir tanesi olmuştur. Benzer şekilde Assmann (2018, s. 17) da II. Dünya Savaşı ve öncesinde yaşanan acıların tanıkları yaşamdayken belleğe aktarma çalışmalarında medyanın etkin rol oynadığını belirtmektedir. Assmann'a göre medya kolektif belleğin inşasında önemli bir aktarıcıdır. Bu anlamda gazeteler haberleriyle ya da köşe yazılarıyla, televizyonlar haber, dizi, film ve belgesel gibi içerikleriyle ve sinema da filmleriyle bellek inşasına ve aktarımına katkı sunmaktadır. Sosyal medyada ise yazı, görsel ve video gibi bütün araçlar bellek inşasının ve aktarımının hizmetindedir. Ancak geleneksel medyada editoryal süreçler sonucunda sistematik bir bellek inşası yaşanırken sosyal medyada halkın belleği doğrudan aktarılmaktadır. Bir anlamda sosyal medya, tanıkların da bellek inşası ve aktarımına sınırsız bir şekilde katılmasına olanak sunmaktadır (Uzun, 2023, s. 49).

Öte yandan medyanın bir bellek mekânı olarak konumunu tartışan Connerton (2018, s. 138), medyanın bir bellek fazlalığı yarattığını düşünmektedir. Nitekim medya aşırı derecede fazla bellek aktarımı gerçekleştirmekte ve bellek inşası bilgi fazlalığından gerçekleşmemektedir. Connerton, bu durumun yalnızca medya ile de ilişkili olmadığını modern çağın toplumsal yapısıyla da ilgili olarak ortaya çıktığını düşünmektedir. Ona göre toplum dijital çağda hiçbir şeyi özümseyememekte ve sürekli yenilenen akışlara yetişmeye çalışmaktadır. Özellikle sosyal medya ağlarının hızla değişen gündemleri düşünüldüğünde Connerton'un medyayı bir bellek mekânı olarak değerlendirmesinde haklı olduğu düşünülebilir. Nitekim sosyal medya tam anlamıyla bir bellek fazlalığı sunmakta ve insanların seçici bir bağlamda konumlanarak bellek inşasında bu mekânları kullanması beklenmektedir. Buna karşın sosyal medyanın bellek ortaya çıkmasından önce yaptığı değerlendirmede Huyssen (1999, s. 182), medyanın bellek mekânı olarak konumunu inşa ve aktarımdan önce bir arşiv olarak kabul etmiştir. İnsan belleğinin unutulması durumunda dış kaynakların bunları saklayarak yeniden hatırlama sürecine katkı sunması beklenmektedir. Medya içeriklerinin tam da bu işlevi üstlendiğini savunan

Huyssen, medyanın belleğe katkı sağladığını ve kolektif belleğin sürekliliğini artırdığını savunmaktadır.

Medyanın, kolektif bellek inşası hem geçmiş aktarma hem de bugünü kurgulama anlamında gerçekleşmektedir. Medya araçlarının ekonomi politik konularının yanı sıra çalışanların ideolojik konuları da bellek aktarımına etki etmektedir. Bu durum bellek aktarımı gerçekleştiren medyanın belleği çeşitli bağlamlarda çarpıtmasını da beraberinde getirmektedir. Elbette kolektif belleğin kimlik inşası sürecine etkisi bakımından medyanın işlevi normaldir. Buna ek olarak kolektif belleğin yapısı da medyanın hareket ettiği temel ile uyumludur. Nitekim kolektif belleğin aktarımında ve yeniden inşasında medyanın etkin olması bu nedenle açıklanabilir.

Kolektif belleğin inşası ve aktarımında yalnızca geleneksel medya etkili değildir. Özellikle son yıllarda hızla yaygınlaşan sosyal medya da bu anlamda önemli bir bellek mekânı işlevi görmektedir. Ancak sosyal medya, kullanıcıların oluşturduğu içerikler tarafından şekilleniyor olması nedeniyle geleneksel medyadan farklı bir kolektif bellek inşası süreci olmaktadır. Başka bir deyişle sosyal medya kullanan bireyler buradaki kolektif bellekten hem etkilenmekte hem de onu etkilemektedir. Sosyal medyada Nora'nın (2006, s. 171) belirttiği bellek mekânlarından anma günleri ya da belirli tarihler önemli bir bellek aktarım süreci yaratmaktadır. Birçok bellek olayının farklı bağlamlarda kolektif belleğe aktarılması kolektif belleği daha canlı bir forma sokmanın yanı sıra bellek bolluğu da oluşturmaktadır (Susam, 2015, s. 94; Yelsalı Parmaksız, 2019, s. 12). Bu anlamda hem geleneksel medya hem de sosyal medyanın kolektif belleğin oluşması ve aktarılmasında önemli bir işlev üstlendiği görülmektedir. Medya, kolektif belleği kuşaktan kuşağa aktararak toplumun geçmişini hatırlamasına aracılık etmektedir. Elbette medya araçlarının konuları ve inşa ettiği kolektif bellekler de kolektif belleğin kendisi gibi farklılık gösterebilmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz kullanılmış ve literatürü görsel olarak temsil etmek için bibliyometrik grafik ve haritalardan yararlanılmıştır. Bibliyometri, belirli bir alanda yayımlanmış bilimsel çalışmalarda ölçülebilir bilgileri elde etme ve istatistiksel olarak analiz etme yöntemlerini içermektedir (Danvila-del-Valle vd. 2019, s. 628). Bibliyometrik analiz, belirli bir bilimsel araştırma konusunda yapılan çalışmaların, yazarları, anahtar kelimeleri ya da üretildikleri ülkelerden kurumlara ve etki düzeylerinden yıllara göre dağılımlarına kadar farklı değişkenlerde istatistiki veriler sunmaktadır. Böylece alanın genel bir profili çıkartılmakta ve çalışma alanının genel eğilimleri saptanarak yeni çalışmalara yol gösterici olması amaçlanmaktadır (Chen, vd., 2015; Chen, 2017, s. 7).

Bu çalışmada incelenen kolektif bellek ve medya konulu çalışmalarla ilgili bibliyometrik veriler, dünya çapında en geniş veri tabanlarından biri olan Web of Science veri tabanından elde edilmiştir. Thomson Reuters Bilimsel Bilgi Enstitüsü tarafından geliştirilen Web of Science, geniş bir ağ oluşturarak dergi, makale, bildiri ve kitapları kapsayan bir atıf indeksi sağlamaktadır. Bu bakımdan araştırmacılara dergi seçimi, araştırma değerlendirmesi ve bibliyometrik analizler için kullanılan en etkili bibliyometrik veri kaynakları arasında yer almaktadır (Chadegani vd., 2013, s. 19). Çalışma kapsamında Web of Science veri tabanında, "Collective memory" ve "media" anahtar kavramları taratılmış ve bu taramada 769 çalışma olduğu saptanmıştır. Bu çalışmalar "makale" ve "iletişim" disiplini olarak sınırlandırılmış ve 206 araştırma makalesi olduğu belirlenmiştir.

Web of Science veri tabanından elde edilen veriler, bibliyometrik çalışmalarda ağları görselleştirmek için sıkça kullanılan VOSviewer analiz programında işlenmiştir. VOSviewer programı aracılığıyla incelenen araştırma makalelerinin bibliyometrik verileri anlamlı görseller haline getirilmiş ve bibliyometrik veriler arasındaki ilişki haritalandırılmıştır (Van Eck & Waltman, 2017'den aktaran Öztürk ve Demir, 2023; Rodrigues vd., 2014). Bu çalışmada VOSviewer aracılığıyla, Web of Science veri tabanından elde edilen 206 araştırma makalesinin yazar, atıf, kurum, ülke ve ortak anahtar kelime analizi bibliyometrik olarak görselleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz, söz konusu verilerin belirlenen kategorilere göre bibliyometrik olarak görselleştirme olanağı sunmaktadır (Van Eck ve Waltman, 2010, s. 525). Buna ek olarak incelenen araştırma makalelerinin yayımlandığı yıl ilgili veriler Web of Science veri tabanından elde edilmiş ve tablo haline getirilmiştir.

Bulgular

Bu çalışmada, Web of Science veri tabanında yer alan “collective memory and media” (kolektif bellek ve medya) anahtar kavramını içeren iletişim alanından 206 araştırma makalesi incelenmiştir. Bu anlamda çalışmaların yıllara göre dağılımı, atıf sayıları, makalelerin yayımlandığı dergiler ve dergilerin indeksleri, yayınların yapıldığı ülke ve kurumlar çalışmaya dahil edilmiştir.

Tablo 1. Kolektif bellek ve medya konusunda yapılan çalışmaların yıllara göre dağılımı

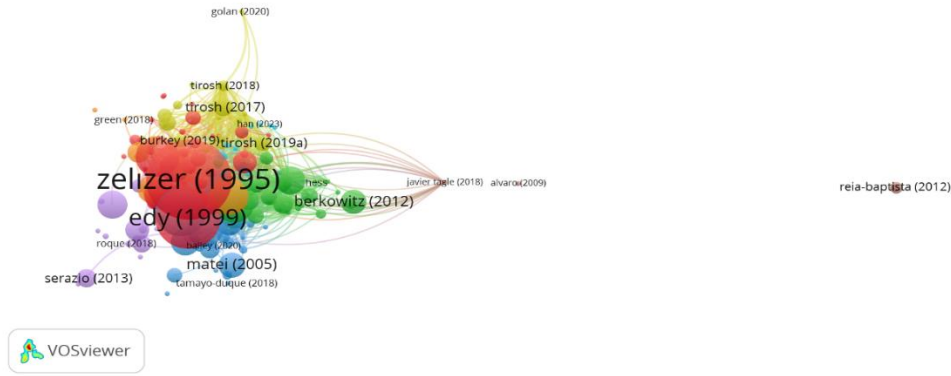
Yıl	Sayı	Yüzde
2018	23	11.165%
2021	20	9.709%
2019	17	8.252%
2022	17	8.252%
2017	14	6.796%
2004	13	6.311%
2016	12	5.825%
2020	12	5.825%
2010	11	5.340%
2012	9	4.369%
2014	9	4.369%
2013	8	3.883%
2015	8	3.883%
2009	4	1.942%
2011	4	1.942%
2023	4	1.942%
1999	3	1.456%
2002	3	1.456%
2006	3	1.456%
2008	3	1.456%
1995	2	0.971%
2003	2	0.971%
2005	2	0.971%
2007	2	0.971%

2000

1

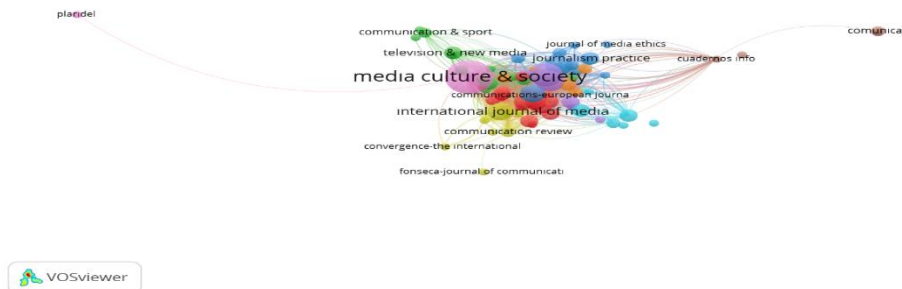
0.485%

Tablo 1’de kolektif bellek ve medya konulu çalışmaların yıllara göre dağılımına yer verilmiştir. Tablo 1’de de görüldüğü gibi Web of Science veri tabanında ilk çalışmalar 1995 yılında tamamlanmıştır. Bunun ardından 1999 ve 2000’li yılların başlarında öncü çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Ancak çalışmaların son 10 yılda hızla arttığı görülmektedir. Son 10 yılda 155 çalışmanın gerçekleştirildiği görülmektedir ve bu da kolektif bellek ve medya çalışmalarına olan ilginin ne kadar arttığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda en fazla çalışma 2018 (23) yılında yapılmış, 2021 yılında (20) ve 2019 ile 2022 yıllarında da 17 makale yayınlanmıştır. Buna ek olarak 206 makalenin 95’i 2017 ve sonrasında yayınlanmıştır.

Grafik 1. En fazla atıf yapılan çalışmalar

Grafik 1’de kolektif bellek ve medya alanında hazırlanan araştırma makalelerine en fazla atıf yapılan çalışmaları ve yazarları yer almaktadır. Çalışma kapsamında incelemeye alınan bütün araştırma makaleleri atıf sayılarına göre grafiğe dahil edilmiştir. İncelenen 206 çalışma içerisinde en fazla atıf yapılan (303) Zelizer (1995) Reading The Past Against-The-Grain - The Shape Of Memory Studies isimli çalışması olmuştur. Zelizer, çalışmasında Kolektif bellek kavramının ilk ortaya çıkmasından başlayarak kuramsal bir çerçeve çizmiştir. Bu anlamda kolektif belleğin inşa edilme süreçleri ve etkili olan bellek inşacılarını değerlendirmiştir. Zelizer’in çalışmasının ardından ise Edy (1999) Journalistic uses of collective memory isimli çalışması en fazla atıf alan çalışmadır. Edy’nin çalışmasında ise, medyanın bellek inşasındaki rolü gazetecilik örneğinde incelenmiştir. Gazetelerin bellek inşasına katkısı ve geçmişi aktarmaları birlikte değerlendirilmiştir. Öte yandan Web of Science veri tabanındaki en eski çalışmaların daha fazla atıf aldığı görülmüştür.

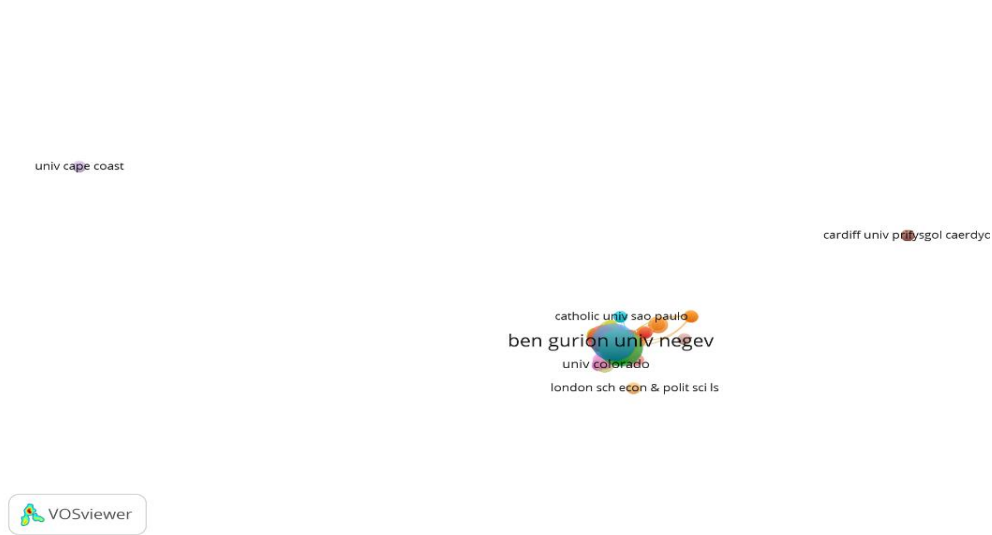
Grafik 2. En fazla yayım yapan dergiler

İncelemeye dahil edilen 206 çalışma 91 farklı dergide yayımlanmıştır. İncelenen 206 makalenin yayınlandığı dergiler Social Sciences Citation Index (SSCI) (117), Emerging Sources Citation Index (ESCI) (65), Arts & Humanities Citation Index (A&HCI) (19) indekslerinde taranmaktadır. Yapılan yayınların yarısından fazlası SSCI indeksinde taranan dergilerdedir. En fazla çalışma (21) Media Culture & Society isimli dergide yapılmıştır. Bu dergide yayımlanan makalelere toplam 352 atıf yapılmıştır. Media Culture & Society hem sosyoloji hem de iletişim alanından çalışmalara yer vermektedir ve sosyoloji alanında Q1 ve iletişim alanında Q2 çeyrekliğinde yer almaktadır. Bu anlamda kolektif bellek ve medya üzerine çalışmalar yapacak araştırmacılar için bu dergi oldukça değerlidir.

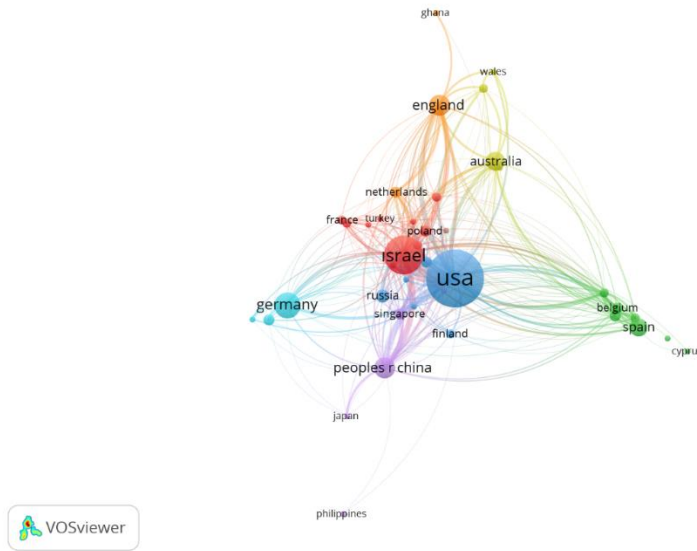
Grafik 3. En fazla yayım yapan yazarlar

Çalışmada incelenen 206 makale 270 farklı araştırmacının katkıları ile yayımlanmıştır. Bu yazarlar arasında Noam Tiorsh (9) en fazla yayım yapan yazar konumunda yer almaktadır. Yazarın bu çalışmalarına 52 atıf yapılmıştır. Zelizer'in 1 çalışmasına 303 atıf, Eyal Zandberg'in 6 çalışmasına 187 atıf yapılmıştır. Zelizer'in çalışması Web of Science veri tabanında öncü çalışma olması ve kolektif bellek kavramını derinlemesine inceleyerek kuramsal temelleri içermesi bakımından temel kaynak olmuştur. Bunun yanı sıra özellikle geçmişin acı izlerinin kolektif bellekteki konumunu inceleyen Zndberg (2006; 2015; 2012) önemli kaynaklar oluşturmuştur. Zandberg, İsrail toplumunun geçmiş acılarının kolektif bellek inşasını ve medya ilişkisini incelemiştir ve kolektif bellek çalışması yapacak araştırmacılar için oldukça başarılı bir yol gösterici olmuştur. Kolektif bellek çalışmaları yapacak araştırmacılar için toplumun genelini ilgilendiren örnek olaylar üzerinden çalışmalar yapılabilir.

Grafik 4. En fazla yayım yapan üniversiteler

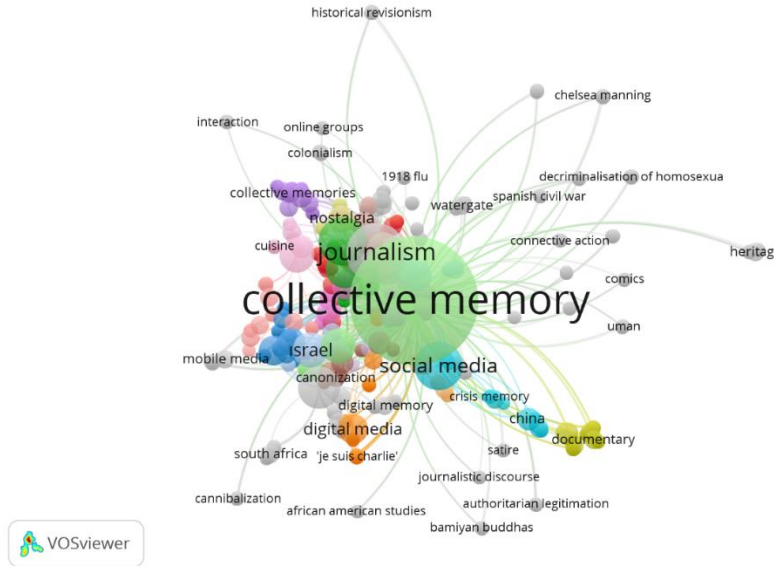
Çalışmada incelemeye alınan 206 araştırma makalesi 202 farklı kurumda yer alan araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır. Hebrew University ve Ben-Gurion University of the Negev üniversitelerinde yer alan araştırmacılar 10ar çalışma yayımlamıştır. Hebrew Üniversitesi'nde yayımlanan 10 çalışmaya 170 atıf, Ben-Gurion University of the Negev yayımladığı 10 çalışmaya 61 atıf yapılmıştır. Söz konusu üniversitelerdeki araştırmacılar bu alanda en fazla çalışma yapan araştırmacılar grafiğinde de gördüğümüz Noam Tirosh ve Eyal Zandberg olmuştur. Nitekim bu iki araştırmacı 20 makalenin 15'ini yayımlamıştır. En fazla atıf (303) ise Zelizer'in yer aldığı Columbia Üniversitesi'ne atıf yapılmıştır. Bu anlamda özellikle Amerika'da yer alan üniversitelerdeki çalışmalar daha fazla etkileşim almaktadır.

Grafik 5. En fazla çalışma yapan ülkeler

Çalışmada incelenen 206 araştırma makalesini yayımlayan 270 yazarın yer aldığı ülkelere göre dağılımına bakıldığında 42 ülke olduğu belirlenmiştir. Bu ülkeler arasında 72 çalışmayla Amerika Birleşik Devletleri ilk sırada gelmektedir. Bu 72 çalışmaya 922 atıf yapılmıştır. Grafik 5'te de görüldüğü gibi ABD'nin ardından en fazla çalışma İsraili araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Öte yandan ilk iki sırayı alan ABD ve

İsrail'in ardından grafikte yer alan ülkelerin neredeyse tamamı Avrupa ülkesidir. Türkiye'de kolektif bellek alanında birçok araştırma yapılmaktadır ancak Web of Science gibi uluslararası veri tabanlarında çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin tarih ve toplumsal konumu düşünüldüğünde birçok kolektif bellek olayı çalışma konusu olabilecek durumdadır. Bunların çalışılarak Web of Science gibi uluslararası veri tabanlarına kazandırılması hem Türk akademisi için hem de Türk toplumunun tanıtımı için çok önemlidir.

Grafik 6. Ortak Anahtar Kelime Analizi

Çalışmada incelenen kolektif bellek ve medya konulu 206 araştırma makalesinde ortak anahtar kelimelere bakıldığında 661 ortak anahtar kelimenin olduğu saptanmıştır. Bu anlamda en fazla kullanılan anahtar kelimeler ise; Kolektif Bellek (91), Gazetecilik (20), Bellek (13), Sosyal Medya (13), Kültürel Bellek (10) en fazla kullanılan ortak kelimeler arasında yer almaktadır. Özellikle son yıllarda sosyal medyanın iletişim araştırmalarında yaygın bir şekilde yer alması ve sosyal medyanın dijital bellek sunması üzerine yapılan çalışmalar düşünüldüğünde "sosyal medya" anahtar kelimesinin hızla artması beklenmektedir. Bunun yanı sıra medyanın bir bellek mekânı olarak değerlendirilmesi de medya ile ilgili kavramları ön plana çıkartmış ve ortak anahtar kelimeler arasına sokmuştur.

Öte yandan kolektif bellek çalışmaları ile ilişkili olan ancak çalışmalarda çok fazla anahtar kelime olarak yer almayan kelimelere de bakılmıştır. En az kullanılan kelimeler arasında ise Mit, Post-Tramva, Online Gruplar, Kültürel Nostalji, Hafıza Çalışmaları, Göç, Medya ve Zaman ve Sosyal Teori yer almaktadır. Bu kavramlar üzerine yapılacak çalışmalar kolektif bellek ve medya çalışmalarına farklı bir bakış açısı getirecektir. Özellikle hafıza çalışmaları ve Pierre Nora'nın (2006) hafıza mekânları olarak adlandırdığı bağlam kolektif bellek çalışmaları için önemli bir alan sunmaktadır. Buna ek olarak online gruplar, kolektif belleğin temelini oluşturan grup belleğini dijitalle aktarılmış olarak ele alma bakımından önemli bir araştırma alanıdır. Toplumsal travmalar ve bunlarla yüzleşme de bellek çalışmaları için değerli bir araştırma alanıdır. Kolektif bellek ve medya üzerine çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılar bu noktalara yönelerek başarılı ve farklı çalışmalar ortaya koyabileceklerdir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

19. yüzyılın sonlarında hızla artan akademik çalışmalar sonrasında da devam ederek birçok bilim dalında oldukça geniş bir bilimsel yayın ağı ortaya çıkarmıştır. Söz konusu yayınların derlenip organize bir şekilde raporlanması ve yeni yapılacak çalışmalara yol gösterecek haritaların oluşturulması ihtiyacı doğmuştur. Günümüzde bilimsel yayınların hacminin çok büyümesi ve bunların sistematik bir şekilde düzenlenmesi bilgisayarlı yöntemlere gereksinim duymayı beraberinde getirmiştir. Bu yöntemler literatürün görsel temsiline olanak sağlaması nedeniyle daha da önem kazanmıştır. Bu anlamda bibliyometrik çalışmalar bilim insanları tarafından sıkça tercih edilir olmuştur (Van Eck, 2011, s. 11). Bibliyometrik yöntemin kullanıldığı bu çalışmada kolektif bellek ve medya konusunda iletişim alanında yapılan çalışmalar incelenmiştir.

Kolektif bellek, bellek işlevlerini bireysel olarak kabul etmenin yanı sıra grup ya da toplumun etkisi üzerine odaklanan bir kavramdır. Nitekim kolektif bellek grup belleği bağlamında da değerlendirilmektedir. Bir toplumun geçmişinde yaşadığı olaylar, bugüne göre yeniden inşa edilmesi ile kolektif bellek ortaya çıkmaktadır. Ancak bir toplumun içinde yer alan farklı gruplar aynı olay için kendi bağlamlarında farklı bellekler inşa edebilmektedir. Halbwachs (2016) bu durumu toplumsal çerçevelerle açıklamaktadır. Öte yandan Nora (2006, s. 9) ise topluma etki eden bütün etmenlerin belleğin oluşması ve aktarılmasında belirleyici olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda 20. Yüzyılın başlarından itibaren medya, kolektif belleğin inşa edilmesi ve aktarılmasında etkili bir rol üstlenmektedir. Medya, hem geçmişi insanlara aktarmakta hem de bir anlamda tarih yazıcılığı yapmaktadır. Bu süreç politik bir temel de oluşturarak bellek inşasına eklenmektedir. Toplum etkisi düşünüldüğünde medyanın kolektif bellek inşasındaki rolü daha belirginleşmektedir. Bu anlamda kolektif bellek ve medya çalışmalarını incelemek yararlı olacaktır.

Bu çalışma kapsamında incelenen kolektif bellek ve medya konulu 206 araştırma makalesinin 1995 yılından itibaren yayımlanmaya başladığı saptanmıştır. 2000'li yıllarda ise kolektif bellek ve medya konulu çalışmalar hızla artmıştır. Bu da Assmann'ın (2018, s. 17) bellek patlaması olarak adlandırdığı sürecin medya bakımından da gerçekleştiğini göstermektedir. Nitekim kolektif bellek ve medya üzerine hazırlanan çalışmaların istatistikî bilgileri bu durumu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra geçmişin izlerini ele alan medya içeriklerinin artması da kolektif bellek ve medya çalışmalarındaki artışa neden olduğu düşünülmektedir.

Kolektif bellek ve medya konuları üzerine en fazla çalışmanın yapıldığı ülke ABD olmuş ve buna paralel olarak ABD medyasının da geçmiş izleri gündeme getirme konusunda etkin olduğu görülmüştür. Nitekim başta sinema olmak üzere ABD medya yapımcıları II. Dünya Savaşı süreci ya da toplumun geçmişi ile ilgili birçok yapım gerçekleştirmiştir. Öte yandan en fazla çalışmanın çıktığı ikinci ülke olan İsrail'in soy bağı olan insanların II. Dünya Savaşı'nda Almanya'da yaşadığı acılar kolektif bellek ve medya bağlamında incelenmiştir. Bu anlamda İsraili araştırmacılar II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan mağduriyeti Assmann'ın (2018, s. 17) belirttiği bağlamda belleğin yeniden inşasının merkezine koymuştur. Nitekim burada görülen medya aracılığıyla belleği yeniden inşa etme süreci Sançar'ın (2016, s. 39) bellek inşasında öne sürdüğü ikinci bağlam olarak mağduriyet ile karşımıza çıkmaktadır. İsrail'den araştırmacıların gerçekleştirdiği çalışmalarda bu mağduriyetin izleri de görülmektedir. Bu anlamda hem akademik çalışmalar hem de medya içerikleri bellek inşasında mağduriyeti kullandığı görülmektedir.

Öte yandan kolektif bellek ve medya konusunda en fazla yayım yapan araştırmacı ve üniversiteler sıralamasında İsraili kurum ve araştırmacılar yer almaktadır. Nitekim

yayın yapan ülkeler sıralamasında da ikinci olması nedeniyle İsraili kurum ve araştırmacıların bu istatistiği beklenen bir sonuçtur. Bu anlamda toplumda var olan birikimin medya ve bilim dünyasına aktarıldığı görülmektedir. Ancak bu bakımdan Türkiye'nin ön planda olmaması üzücüdür. Nitekim Türkiye'nin tarihinde hem pozitif hem de negatif bağlamda birçok kolektif bellek oluşturan durumlar yer almaktadır. Söz konusu kolektif bellek oluşturan durumlar ve medya ilişkileri uluslararası bilim camiasına aktarılması önemlidir.

Kolektif bellek ve medya konulu iletişim alanında yapılan çalışmalara bakıldığında oldukça geniş bir yayım ağı olduğu görülmüştür. Nitekim 206 araştırma makalesi 91 ayrı dergide yayımlanmıştır. Buna ek olarak kolektif bellek ve medya konusunda 42 farklı ülkeden 270 araştırmacı çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında incelenen 206 araştırma makalesinin neredeyse yarısını oluşturan 95'i son 5 yılda yayımlanmıştır. Bu anlamda özellikle son yıllarda hızla artan çalışmalar düşünüldüğünde kolektif bellek ve medya konulu yeni çalışmaların artarak devam edeceği düşünülmektedir.

Kolektif bellek ve medya çalışmalarında en çok odaklanılan kavramlara bakıldığında "kolektif bellek" kavramından sonra "gazetecilik" ve "sosyal medya" gelmiştir. Kolektif belleğin inşası ve aktarımı bakımından gazetecilik kavramının sinema ya da radyo ve televizyon kavramlarından sonra gelmesi beklenebilir. Gazetecilik bellek aktarımı ve gerçekliğin kurgulanması bakımından önemli bir alan olmasına karşın film ya da diziler daha geniş bir bağlamda bellek inşa edebilmekte ve aktarabilmektedir. Film ve diziler kurgulanmış gerçeklik olmaları nedeniyle istenilen bağlamda bellek inşası için olanak sunmaktadır (Uzun, 2023, s. 48-49). Elbette gazetecilik alanı ve habercilik de bellek inşasına ya da Sancar'ın (2016, s. 39) belirttiği bugünü meşrulaştıran bellek inşasına katkı sunabilir. Ancak kurgulanmış gerçekliğin, Assmann'ın (2018, s. 19) ve Halbwachs'ın (2018a 17) belirttiği belleğin yeniden inşasına doğrudan hizmet ettiği açıktır. Nitekim kolektif belleğin politikleştirilerek yeniden inşa edilmesi sürecinde medya geniş kesimlere etkisi ile önemli bir işlev görmektedir.

Türkiye'de son yıllarda kolektif bellek çalışmaları hızla artmaktadır. Bu anlamda hem lisansüstü tezler hazırlanmakta hem de çeşitli dergilerde makaleler yayımlanmaktadır. Bunun yanı sıra yabancı eserlerin çevirileri yapılmakta, yeni kitaplar hazırlanmakta ve dergilerin kolektif bellek özel sayıları yayımlanmaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalarda kolektif bellek ve mekân ilişkisi ön plana çıkmıştır. Mekânın bellek işlevleri üzerinden kolektif bellekte hatırlama ve unutma üzerine çalışmalar yapılmıştır (Yolalan ve Çelen Öztürk, 2021; Özcan Yılmaz ve Özcan Uslu, 2021). Nitekim bu çalışmalar kolektif bellek çalışmalarında temel bellek aktarıcılara odaklanıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra kimlik ve bellek ilişkisi üzerine çalışmalar da dikkat çekmektedir (Mutlu, Tanrıverdi Kaya ve Polat, 2019; Yıldız Akpınar, 2020). Kolektif belleğin bir grup belleği olduğu düşünüldüğünde grup kimliğinin inşasında kolektif belleğin önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Ülkemizde yapılan kolektif bellek çalışmalarında dikkat çeken bir diğer nokta da askeri darbeler, azınlıkların yaşadığı mağduriyetler ve toplumsal acıları inceleme konusu yapan araştırmalardır (Kuşdil, ve Çavuşoğlu, 2023; Soysal, 2021). Bu bağlamda yapılan çalışmaların medyada aktarımı üzerinden yapıldığı görülmektedir. Son olarak edebi çalışmalarda kolektif bellek izlerini inceleyen araştırmalar ön plana çıkmaktadır (Başaran İnce, 2007; Başaran İnce, 2016). Edebi eserlerde görülen kolektif bellek izleri de bir bellek mekânı üzerinden belleğin incelenmesi anlamında değerlendirilebilir. Sonuç olarak yapılan çalışmaların genel çerçevesinin kolektif belleğin inşası ve aktarımına etki eden süreçlere odaklandığı söylenebilir. Öte yandan son yıllarda dijital ortamlarda bellek inşası ve aktarımı da

araştırmalara konu olmaktadır. Ceren Yeğen ve Servet Can Dönmez'in (2023) sanal gerçekliğin tarih ve kolektif bellek aktarımı üzerine çalışması önemli bir örnektir.

Türkiye'den araştırmacılar online/dijital bellek, hafıza çalışmaları ve göç, medya ve bellek gibi konulara odaklanarak nitelikli uluslararası çalışmalar üretebilir. Dijital medyanın oldukça etkin bir konumda olması ve bellek inşası ve aktarımındaki konumu önemlidir. Bu anlamda online gruplar ve bunların bellekleri çalışılabilir. Bunun yanı sıra dijital dünyanın bir getirisi olan post-truth kavramı da kolektif bellek bakımından değerlendirilebilir. Öte yandan kolektif bellek ve göç çalışmaları Türk toplumu için oldukça geniş bir veri ağı sunmaktadır. Bugün Türkiye hem göç veren hem de çok yoğun bir şekilde göç alan bir konumdadır ve bunun kolektif belleğe etkileri değerlendirilmelidir. Buna ek olarak genel anlamda kolektif bellek konusu bağlamında Türkiye'ye ilişkin çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Akpınar, M. (2020). Afro-Türkler: Temsiliyet, Gelenek ve Kimlik. *Folklor/Edebiyat*, 26(101), 73-86.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Başaran İnce, G. (2007). Bellek Yönetimi ve Edebiyat: Türk Ulusal Kimliğinin İnşası ve Tarihi Romanlar. *Kültür ve İletişim*, 10(20), 63-90.
- Başaran İnce, G. (2010). Medya ve Toplumsal Hafıza. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 13(1), 9-29.
- Başaran İnce, G. (2016). Ulusal Kimlik, Kolektif Bellek ve Edebiyat: Dersimli Kız Romanında Resmi Bellek Temaları. *Kovara Monograf Edebiyat Eleştirisi*, 5, 36-68.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Blight, D. W. (2015). "Bellek Patlaması: Neden ve Neden Şimdi?". *Zihinde ve Kültürde Bellek*. (Pascal Boyer ve James V. Wersch, Ed.). (Çev. Yonca Aşçı Dalar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Chadegani, A. A., Salehi, H., Yunus, M., Farhadi, H., Fooladi, M., Farhadi, M., & Ebrahim, N. A. (2013). A Comparison Between Two Main Academic Literature Collections: Web of Science and Scopus Data Bases. *Asian Social Science*, 9(5), 18-26.
- Chen, C. (2017). Science mapping: A Systematic Review of The Literature. *Journal of Data and Information Science*, 2(2), 1-40.
- Chen, H., Jiang, W., Yang, Y., Yang, Y., & Man, X. (2015). Global Trends of Municipal Solid Waste Research From 1997 to 2014 Using Bibliometric Analysis. *Journal of The Air & Waste Management Association*, 65(10), 1161-1170.
- Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çev. Kübra Kelebekoğlu). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. (Çev. Alaaddin Şenel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Danvila-del-Valle, I., Estévez-Mendoza, C. & Lara, F. J. (2019). Human Resource Straining: A Bibliometric Analysis. *Journal of Business Research*, 101, 627-636.
- Edy, J. A. (1999). Journalistic Uses of Collective Memory. *Journal of Communication*, 49(2), 71-85.

- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. (Çev. Büşra Uçar). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Halbwachs, M. (2018a). *Kolektif Bellek*. (Çev. Zühal Karagöz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Halbwachs, M. (2018b). *Kolektif Hafıza*. (Çev. Banu Barış). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları Bellek Yitimi Kültüründe Zamanı Belirlemek*. (Çev. Kemal Atalay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kuşdil, M. ve Çavuşoğlu, M. (2023). Kolektif Travma, Kolektif Bellek ve Sosyal Temsiller. *Varlık Dergisi*, (1387), 14-18.
- Mutlu, E., Tanrıverdi Kaya ve Polat, A. H. (2019). Kent Kimliğinin Korunması ve Kolektif Bellek Mekanlarının Tespiti. *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, 8(2), 42-50.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev. Mehmet Emin Özcan). Ankara: Dost Kitabevi.
- Özcan Yılmaz, E. ve Özcan Uslu, N. (2019). Mekânsal İmgelerin Kolektif Bellek Üzerindeki Rolünün Sultan Filmi Örneğinde İncelenmesi. *Journal of International Social Research*, 12(64), 512-518.
- Öztürk, M. & Demir, Y. (2023). Bilgilendirme ve Kaos Arasında: Afet Yönetiminde Medyanın Rolüne Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *TRT Akademi Dergisi*, 8(17), 1-20.
- Ricoeur, P. (2017). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. (Çev. Mehmet Emin Özcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Rodrigues, S. P., Van Eck, N., & Waltman, L. (2014). Mapping Patient Safety: A Large-Scale Literature Review Using Bibliometric Visualisation Techniques. *BMJ Open*, 4, e004468.
- Sancar, M. (2016). *Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schudson, M. (2007). Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri. (Çev. Begüm Kovulmaz). *Cogito: Bellek: Öncesiz, Sonrasız Yapı Kredi Yayınları Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 50(Bahar), 179-199.
- Soysal, M. (2021). Hakikat Ötesi, Yalan Haber ve Kolektif Belleği Çarpıtma Dinamikleri Bağlamında 6-7 Eylül 1955 Olayları Üzerine Bir Değerlendirme. *Belgi Dergisi*, 22, 481-507.
- Susam, A. (2015). *Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uzun, B. (2023). *12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin Bellek Mekânları Üzerinden İncelenmesi*. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Van Eck, N. J. (2011). Methodological Advances in Bibliometric Mapping of Science. (No. EPS-2011-247-LIS). ERIM Ph.D. Series Research in Management. *Erasmus Research Institute of Management*.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software Survey: VOSviewer, A Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-Based Clustering of Publications Using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, 111, 1053-1070.

- Yegen, C. & Dönmez, S. C. (2023). Tarih ve Kolektif Bellek Aktarımında Sanal Gerçeklik: "War Remains" Örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 412-430.
- Yelsalı Parmaksız, P. M. (2019). Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma. *İlef Dergisi*, 6(1), 7-26.
- Yolalan, N. S. & Çelen Öztürk, A. (2021). Kolektif Bellek Mekânı Olarak Meydanların Zihin Haritaları Üzerinden Analizi: Ankara Kızılay Meydanı. *EKSEN Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1-15.
- Zandberg, E. (2006). Critical Laughter: Humor, Popular Culture and Israeli Holocaust Commemoration. *Media, Culture & Society*, 28(4), 561-579.
- Zandberg, E., Meyers, O. & Neiger, M. (2012) Past Continuous: Newsworthiness and The Shaping of Collective Memory. *Critical Studies in Media Communication*, 29(1), 65-79.
- Zandberg, E. (2015). "Ketchup is The Auschwitz of Tomatoes": Humor and The Collective Memory of Traumatic Events. *Communication, Culture & Critique*, 8, 108-123.
- Zelizer, B. (1995). Reading The Past Against -The-Grain - The Shape of Memory Studies. *Review and Criticism*, 12(June), 214-239.